

on the problem concerning the place of cosmonyms in the onomastic field. The peculiarities of their nomination have been studied. The extra-linguistic factors, which influence the appearance and the development of cosmonyms have been revealed. Alongside, the results of comparative analysis of semantic features of the star names in modern English, French and Russian languages have been highlighted.

Key words: cosmonymic lexis, lexico-semantic group, star names.

Стаття надійшла до редколегії
01.04.2013 р.

УДК 81'22:81'42

Лариса Когут

Психометричні методи для визначення семантичного ярусу мови

У статті висвітлено доцільність використання психометричних методів у дослідженнях, які відображають процеси, що відбуваються в дериваційно-епідигматичній ієрархії семантичної структури слова.

Методи психолінгвістики, результати яких особливо важливі під час вивчення семантичного ярусу мови, уможливили визначення впливу різних чинників (гендерного, фахового, територіального) на смисловий центр слова, доповнення новими значеннями семантичні ряди ЛСГ, які не зафіксовані в словникових статтях, формування семантичної системи слова у вигляді словникової статті та розміщення значення відповідно до індексу семантичної ієрархії.

Ключові слова: епідигматика, полісемант, деривація, психометричні методи, ієрархія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблеми хоробрості, мужності та боязливості для оцінки наших вчинків поставали перед мислителями ще від часів філософів Демокріта, Арістотеля (V–IV ст. до н. е.), історика Геродота й Гельвеція, продовжувалися в героїчній «Пісні про Нібелунгів» і куртуазних творах Вольфрама фон Ешенбаха та ін. Системний підхід при дослідженні цього явища дає можливість простежити за мовними факторами, які зумовлюють формування лексико-семантичних груп. Дослідження, що вивчають утворення цих груп, мають велике значення для усвідомлення становлення всієї лексичної системності й формування її у вигляді словникової статті. Аналіз внутрішньоструктурних епідигматичних відношень між прикметниками лексико-семантичних груп «*mutig*» і «*feige*» присвячений вимірюванню семантичної відстані між словами за допомогою психометричних методів, визначенню впливу на мову різних чинників носія мови (територіального, фахового, гендерного) та вивченню епідигматики як дериваційно-епідигматичних відношень слів, що необхідно для визначення суттєвих епідигматичних характеристик досліджуваних компонентів ЛСГ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із можливих шляхів розв'язання цього завдання є безпосереднє вимірювання відстані (подібності) між значеннями, актуалізованими в тому чи іншому контексті, за допомогою психометричних методів. Для визначення ієрархічних відношень між значеннями прикметника (як, наприклад, *mutig*) інформантам запропоновано оцінити подібність значень цього слова в парах словосполучень. Сила семантичного зв'язку між значеннями прикметників у названих сполученнях оцінювалася за допомогою десятибальної шкали. Крім усного коментаря стосовно технології проведення цього експерименту, на титульній сторінці роздаткового матеріалу пропонувалася (за методикою І. Муравицької [1]) така інструкція в письмовій формі:

Vergleichen Sie die Bedeutungen der paarweise angeordneten Adjektive miteinander und bewerten Sie mit Hilfe der Zahlenskala von 1 bis 10 die Ähnlichkeit (d.h.: was ist typisch für diese Verbindung, ist z.B. ein «mutiger Krieger» und «ein mutiges Herz» ähnlich (9, 10) oder sehr verschieden (1,2).

«totaler Unterschied» – 1 oder 2
«wesentlicher Unterschied» – 3, 4, 5

© Когут Л., 2013

« <i>Unterschied</i> »	– 6, 7, 8
« <i>kein wesentlicher Unterschied</i> »	– 9
« <i>dasselbe</i> »	– 10

Z.B. wäre der Vergleich der Kombination: ein mutiger Löwe – ein mutiger Affe mit...6...zu bewerten.

Оцінка в 1 бал означала, що між значеннями прикметників, які порівнюються, нема нічого спільного, 10 балів – значення прикметників цілком збігаються. Контекстуальний набір отримано в результаті опрацювання 47 творів художньої літератури.

Оцінки значень прикметників, отримані від кожного інформанта, додаються. Далі на основі даних усіх інформантів вираховується середнє арифметичне значення, визначається ієрархічний індекс, тобто сила семантичного зв'язку певного прикметника з усіма іншими значеннями, й описується семантична структура прикметника, причому значення розміщуються в порядку зменшення величини індексу семантичної ієрархії. Найвищий індекс виражає значення найчіткіше й найяскравіше та позначає найсильніший семантичний зв'язок.

Результати проведеного психолінгвістичного експерименту дали змогу визначити основне значення в семантичній системі слова, а також розмістити решту значень відповідно до індексу семантичної ієрархії. ЛСГ «*сміливий*»: *kühn* (130,86), *brav* (66,17), *tapfer* (65,21), *mutig* (46,26), *aufrecht* (44,9), *entschlossen* (35,32), *männlich* (28,36), *furchtlos* (13), *unerschrocken* (12,33), *heldenmütig* (2); ЛСГ «*боязливий*»: *ängstlich* (58,67), *aufrecht* (44,9), *feige* (24,91), *furchtsam* (8,5), *hasenherzig* (7).

В основі наступного психолінгвістичного експерименту використано «спрямований» асоціативний метод. У дослідженні враховано всі асоціації, які підпорядковані певним семемам за їх епідигматичними, синтагматичними та парадигматичними характеристиками. При цьому визначено їх кількісний показник для кожної семеми, відповідно до якого певна кількість асоціацій корелює з ранговим номером семеми, що й дає змогу встановити ієрархічні відношення в семантичній системі полісеманта. За результатами запропонованої процедури визначено семантичні системи досліджуваних полісемантів, які сформовані на основі близьких парадигматичних та синтагматичних відношень. Вони зіставлені з описами слів, що наведені в тлумачних словниках. Ієрархічні відношення в межах семантики визначено за частотами сумарних асоціативних характеристик. Дослідники вважають, що на першому місці мають бути найчастотніші та безознакові, узагальнюючі й контекстуально незалежні вживання, що виконують функцію головного значення [5, с. 33]. На їхню думку, термінологічні, регіональні та стилістично обмежені значення мають розміщуватися наприкінці. Більше того, семема варто розмістити за їх семантичною близькістю (чи віддаленістю) між центром і периферією [4, с. 212]. Проте залишається відкритим питання – як можна об'єктивно визначити ієрархію словесних значень.

Саме механізм вільного асоціативного експерименту дає змогу встановити семантичні компоненти семеми полісеманта, що об'єднують їх. Із психолінгвістичного погляду «процес найменування інтегрує перцептивний аналіз об'єктів та семантико-специфічну диверсифікацію чуттєвого інпуту в певній модальності сприйняття» [3, с. 211]. Ця диверсифікація виражається за допомогою асоціацій, які спонтанно продукуються інформантами як реакції на слово-стимул. Такі асоціативні, дуже часто змінні поєднання репрезентують певною мірою пропорційні відношення з референційними посиланнями до знань навколишнього світу [3, с. 210].

Методи психолінгвістики, результати яких особливо важливі при вивченні семантичного ярусу мови, уможливили визначення впливу різних чинників (гендерного, фахового, територіального) на смисловий центр слова (за О. Д. Огуєм – це класифікувальні семи чи парадигми в межах ЛСГ [2]) у німецькомовному середовищі Німеччини й Швейцарії. Ступінь впливу цих чинників на смислову структуру слова у нашому випадку є різним: найсильнішим виявився гендерний вплив, наступним є фаховий, а останню позицію займає територіальний чинник.

Здійснивши різнотипні асоціативні експерименти, розглянемо склад досліджуваних груп на основі отриманих результатів. Порівняння семантичної структури прикметників за лексикографічними джерелами з даними дослідження на рівні тексту та психолінгвістичного експерименту виявило деяку розбіжність, середній показник якої складає 9,2 %. Проте власне розгортання значення (як нарощення кількості сем, не зафіксованих у словниках) стосується не всіх прикметників, а лише **домінант** *mutig* – 35 %, *feige* – 28 %; **ядра**: *kühn* – 8 %, *tapfer* – 11 %, *ängstlich* – 24 %, *furchtsam* – 4 %, **основного складу**: *entschlossen* – 3 %, *männlich* – 3 % і **периферії**: *aufrecht* – 10 %, *brav* – 13 %. Найбільший відсоток відхилення мають доміанти синонімічних рядів та значення *ängstlich*, яке, згідно з багатьма вагомими показниками, фактично претендує на «посаду» доміанти.

Для прикладу розглянемо семантичну систему доміанти групи зі значенням «сміливий» – **mutig**. Прикметник *mutig*, згідно з даними лексикографічних джерел, опрацьованих нами, походить від *mittelhochdeutsch* [*muotec*]. Якісний прикметник *mutig* утворює ступені порівняння *mutig*, *mutiger*, *der mutigste*, функцію яких складає підсилення якості між порівнюваними об'єктами. Як свідчать дані тлумачних словників, підтверджені прикладами художніх текстів та матеріалами психолінгвістичного експерименту, прикметник *mutig* виступає у своєму основному значенні переважно в достатньо уніфікованих асоціаціях. Найчастіше (за випадками вживання) спостерігаємо використання цього прикметника для позначення мужності (семема I), яка реалізується через наступні комплекси сем:

1.1. «Мужній (як риса, властива людині)» (нім.: '*Mut besitzend*') та виявляє себе в сполученні з іменниками, що позначають якості, притаманні людям певної статі, професії/роду занять:

Nun waren sie also verheiratet, und der Stamm schien nicht der mutige Förster und Hirschbockbezwinger zu sein, den die Oberschülerin Cordelia erwartet hatte.

Крім того, отримані дані психолінгвістичного експерименту дали змогу виокремити наступні семи, загальна частота яких у складі семантики становить 44 %, що дає змогу цій семемі зайняти перший ранг у семантичній системі слова.

а) «сміливий» (*tapfer*), «безстрашний» (*furchtlos, angstfrei*), «відважний» (*couragiert*), «пішучий» (*entschlossen*), «незворушний» (*unerschrocken, beherzt*);

б) «божевільно сміливий» (*waghalsig*), «такий, що любить ризиковані пригоди» (*abenteuerlustig*);

в) «урвиголовистий» (*draufgängerisch*);

г) «розкутий» (*unverfroren*), «спонтанний» (*spontan*).

Згідно з дослідженням на рівні текстів та на підставі даних експерименту саме ці семи мають доволі високу частоту вжитку в тексті (32 приклади), велику кількість асоціацій (206) та найвищий відсоток (96 %, з них 47 % і 49 % за текстом та результатами експерименту) семемі в складі семантики, а тому перший ранг значення в семантичній системі лексеми, яка вказує на якості, що позначають вищий прояв мужності.

1.2. «самовідданий, героїчний (як свідчення мужності, здатності до героїчного поступку)» (нім.: '*von Mut zeugend, Mut zeigend, beweisend*'). Цей комплекс сем займає в семантиці і за словниками, і за результатами експерименту друге місце та складає 21 % у значенні лексеми. Водночас за текстами вона займає перший ранг та відзначається статистично релевантними зв'язками з підкласом «іменників, що позначають емоційний стан» ($\chi^2=18,8$; $K=0,1$), складає 53 % і займає ранг друге значення семемі.

Es hieß in der Zeitungsnotiz, August Bebel sei erst kürzlich aus der Festungshaft entlassen, zu der er wegen seines mutigen Eintretens für die Pariser Kommunarden verurteilt worden war.

Варті уваги й результати нашого дослідження, які відображають картину похідних семем II і III, що складаються з груп сем, виявлених лише в результаті дослідження за інформантами. У словниках ці семемі відсутні.

Похідна семема II «впевнений», не зафіксована в словниках, містить комплекс сем:

II.1. «впевнений у собі, як такий, що здатний переконливо відстоювати щось» (кількість асоціацій – 59, що складає 13 %; займає ранг 3): *твердий* (*hart*); *упевнений* (*sicher, selbstsicher, selbstbewusst*); *стійкий* (*standhaft*);

II.2. «відкритий як ознака, що приховує впевненість, сміливість» (кількість асоціацій – 10, що складає 2 %; займає ранг 6: «відкритий» (*offen*).

Похідна семема III «сильний», що також не зафіксована в словнику, містить комплекси сем:

III.1. «сильний (як особистість)»: (*stark*) із досить високою частотністю (41 асоціація, що складає 9 %), займає четвертий ранг семемі;

III.2. «як властивість людини з активною позицією: цілеспрямований» (*zielstrebig*), «допитливий» (*forsch*); «активно задіяний» (*engagiert*) із частотністю 27 асоціацій, що становить 6 %, та займає ранг 5 семемі.

Цей факт, на нашу думку, пояснюється певною широтою спектра значення та до деякої міри – «дифузністю» словникового тлумачення. Виявлена палітра сем дає змогу відстежити процеси деривації, які відбуваються в семантичній системі прикметника *mutig*. Похідна семема II й похідна семема III перебувають, згідно з нашими міркуваннями, у дериваційних відношеннях з основною

семемою І й утворилася внаслідок семантичного зсуву значення. Можемо припустити, що поява та функціонування похідних семем прикметника *mutig* є переносом на основі деривації значення семеми І:

му́жній → *сміливий, безстрашний, відважний, рішучий; божевільно сміливий; урвиголовистий; розкутий, спонтанний;* →

самові́даний, герої́чний → *готовий до ризику; готовий до конфлікту; героїчний, геройський; войовничий;* →

у́певнений у собі → *незворушний, твердий; впевнений; стійкий;* →

си́льний → *цілеспрямований; допитливий, активний; відкритий.*

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, результати проведеного психолінгвістичного експерименту дали змогу визначити основне значення в семантичній системі слова, доповнити новими значеннями семантичні ряди ЛСГ, які не зафіксовані в словникових статтях, сформувати семантичну систему слова у вигляді словникової статті та розмістити значення відповідно до індексу семантичної ієрархії.

Джерела та література

1. Муравицька М. П. Психолінгвістичний аналіз лексичної синонімії / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 59–67.
2. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діяхронії та панхронії / О. Д. Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 369 с.
3. Ender U. E. Sprache und Gehirn: Darstellung und Untersuchung der linguistischen Aspekte des Verhältnisses von Sprache und Gehirn / U. E. Ender. – München: Finke, 1994. – 240 S.
4. Kempcke G. Lexikologie, lexikographische Theorie und lexikographische Praxis / G. Kempcke // E. Agricola, J. Schmidt, D. Viehweger (Hrsg.). Wortschatzforschung heute: Aktuelle Probleme der Lexikologie und Lexikographie. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1982. – S. 42–62.
5. Schmidt H. Wörterbuchprobleme / H. Schmidt // Untersuchungen zu den konzeptuellen Fragen der historischen Lexikographie. – Tübingen: Niemeyer, 1986. – S. 91–134.

Когут Лариса. Психометрические методы определения семантического яруса языка. Стаття представляє можливість використання психометричних методів в дослідженнях, які відображають процеси, що відбуваються в дериваційно-епидигматичній ієрархії семантичної структури слова.

Методи психолінгвістики, результати яких особливо важливі при вивченні семантичного яруса мови, дали можливість визначити вплив різних факторів (гендерного, професійного, територіального) на смисловою центр слова в німецькомовній середі Німеччини та Швейцарії. Степень впливу цих факторів на смисловою структуру слова в нашому випадку різний: найсильнішим виявився гендерний вплив, далі йде професійний, а останню позицію займає територіальний фактор впливу.

Результати проведених психолінгвістичних експериментів дали можливість визначити основне значення в семантичній системі, доповнити новими значеннями семантичні ряди ЛСГ, які не зафіксовані в словникових статтях, сформувати семантичну систему слова в формі словникової статті та розмістити значення відповідно до індексу семантичної ієрархії.

Ключевые слова: епидигматика, полісемант, деривація, психометрические методы, ієрархія.

Kohut Larisa. Psychometric Methods of the Determination of the Semantic Layer of a Language. The article highlights the expediency of using psychometric methods in researches that reflect the processes occurring in the derivative and epidigmatic hierarchy of semantic structure of the word.

Psycholinguistic methods, the results of which are particularly important in analyzing the semantic layer of the language, made it possible to study the influence on semantic core of speech of various factors (gender, professional or territorial) in the German-speaking environment of Germany and Switzerland.

The influence degree of these factors on the semantic structure of the word, in this case, is different: the gender effect was defined to be the strongest, then follows the professional, and the last position is given to the territorial factor.

The results of psycholinguistic experiments allowed to define the basic meaning of the word in semantic system, add new meanings into semantic rows of the lexico-semantic group that are not recorded in the dictionary articles, form a semantic system of a word in the form of a dictionary article and place the meaning according to the index of the semantic hierarchy.

Key words: polysemant, derivation, epidigmatic, psychometric methods, hierarchy.

Стаття надійшла до редколегії
14.03.2013 р.